

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1992

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Ε Π Ι Σ Η Μ Ο Σ Υ Π Ο Δ Ο Χ Η

ΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΚΑ^Σ ENRICA FOLLIERI

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΜΑΝΟΥΣΟΥ Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα, ὡς νέο ἀντεπιστέλλον μέλος της, τὴ διακεκριμένη βυζαντινολόγο κυρία *Enrica Follieri*, τακτικὴ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας τῶν *Lincei*, τῆς ἐπιφανέστερης Ἀκαδημίας τῆς Ἰταλίας.

Ἐκτελώντας ἐντολὴ τῆς Δευτέρας Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν τῆς Ἀκαδημίας μας, ἔχω τὴν εὐχαρίστηση νὰ παρουσιάσω τὴν προσωπικότητα, τὴ δράση καὶ τὸ ἔργο της, πὸ εἶναι, καθὼς θὰ δοῦμε, ἀφιερωμένο σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ ἑλληνικὰ θέματα καὶ πὸ συνεχίζει ἐπάξια τὴν παράδοση τῶν διαπρεπῶν ὁμοτέχων καὶ ὁμοεθνῶν της πὸ εἶχαν κοσμήσει τὴν Ἀκαδημία μας, ἀπὸ τὸν *Agostino Pertusi* ὡς τὸν *Bruno Lavagnini*.

Ἡ κα *Enrica Follieri* γεννήθηκε στὴ Ρώμη, ὅπου καὶ διήνυσε δλόκληρη τὴ λαμπρὴ σταδιοδρομία της. Τὸ 1948, μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἐπιφανοῦς βυζαντινολόγου καὶ πρώτου δασκάλου της *Silvio Giuseppe Mercati*, ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ τῶν κλασσικῶν γραμμάτων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, ὅπου καὶ ἐγκαινίασε ἀμέσως τὴν πανεπιστημιακὴ της σταδιοδρομία. Ἐχρημάτισε βοηθὸς πρῶτα τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου *Antonio Cervi* καὶ ἔπειτα, ἀπὸ τὸ 1953, τοῦ προικισμένου βυζαντινολόγου *Ciro Giannelli*, πὸ ἡ ἔρευνα τὸν ἐθρήνησε τόσο πρόωρα, τὸ 1959. Τὸ 1960, ἀνακηρύχθηκε ὑφηγήτρια τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ τὸ 1961 τῆς Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας, πὸ τὴν ἐδίδαξε, ὡς ἐντεταλμένη καθηγήτρια, ἐπὶ δεκαπέντε χρό-

νια, από το 1961 ως το 1975, στο Πανεπιστήμιο τῆς ἰταλικῆς πρωτεύουσας. Τέλος, το 1976, ἐξελέγη τακτικὴ καθηγήτρια στὴν ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ Ἱστορίας, ἔδρα πού τὴν κατέχει ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα.

Ἀπὸ τὴ θέση της αὐτὴ καὶ μὲ τὴν ἀκατάβλητη ζωτικότητα της, ἡ κα Follieri ἀνέπτυξε ἐξαιρετικὴ ἐρευνητικὴ καὶ οργανωτικὴ δραστηριότητα. Ἔλαβε μέρος, μὲ βαρυσήμαντες ἀνακοινώσεις, σὲ πολυάριθμα ἐπιστημονικὰ συνέδρια, ἐθνικὰ καὶ διεθνῆ, καὶ εἰδικὰ σὲ ὅλα τὰ διεθνῆ βυζαντινολογικὰ συνέδρια τῶν τελευταίων σαράντα ἐτῶν, ἀπὸ τὸ 8ο τοῦ Παλέρμου (1951) ὡς τὸ 18ο τῆς Μόσχας (1991). Παρασκέυασε καὶ δημοσίευσε βιβλία καὶ μελετήματα, αὐτοτελῆ ἢ σὲ ἔγκυρα περιοδικά. Συγχρόνως ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος σὲ πολυάριθμες διεθνεῖς ἐπιστημονικὲς ἐπιτροπές. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ 1963, ἔγινε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς συντάξεως τοῦ «*Reperitorium Fontium Historiae Mediae Aevi*», ὡς σύμβουλος γιὰ τὶς βυζαντινὲς πηγές· ἀπὸ τὸ 1968, εἶναι μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκδόσεως τῶν «*Monumenta Musicae Byzantinae*» (Κοπεργάγη), ὅπου δημοσίευσσε, τὸ 1975, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Ἀμερικανοῦ μουσικολόγου *Oliver Strunk*, τὸ «*Triodion Athoum*»· ἀπὸ τὸ 1977, εἶναι τακτικὸς ἐταῖρος τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Παλέρμου· ἀπὸ τὸ 1979, πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὶς Βυζαντινολογικὲς Συναντήσεις στὸ *Reggio Calabria*· ἀπὸ τὸ 1980, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ἰταλικῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν· ἀπὸ τὸ 1982, τακτικὸ μέλος τῆς *Pontificia Accademia Romana di Archeologia*. Καὶ — τὸ κορύφωμα — ἀπὸ τὸ 1987, εἶναι ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας τῶν *Lincei*.

Ἄς προστεθεῖ ὅτι ἡ κα Follieri διεθύνει τὴν «*Rivista di Studi bizantini e neoellenici*» (τὸ ἐγκυρότερο βυζαντινολογικὸ περιοδικὸ τῆς Ἱταλίας) καὶ τὴ σειρά «*Testi e Studi bizantini e neoellenici*» πού ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ὑψηλὲς ὑπευθυνότητες καὶ διακρίσεις μαρτυροῦν γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τῆς κας Follieri καὶ τὴ διεθνῆ της ἀναγνώριση.

Τὸ ἐρευνητικὸ καὶ συγγραφικὸ ἔργο τῆς διακεκριμένης συναδέλφου εἶναι καὶ ἐκτεταμένο (ξεπερνᾷ τὶς 5.500 ἐντυπες σελίδες) καὶ ὑψηλῆς στάθμης. Ἐδημοσίευσσε περισσότερες ἀπὸ 110 ἐργασίες, πάντα πρωτότυπες καὶ πλούσια τεκμηριωμένες. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριοι κλάδοι πού ἐθεράπευσε καὶ στοὺς ὁποίους ἀναδείχθηκε αὐθεντία: ἡ βυζαντινὴ λειτουργικὴ ποίηση (Ἵμνογραφία), ἡ ἑλληνικὴ Παλαιογραφία (ἡ ἐπιστήμη τῶν χειρογράφων) καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀγιολογία. Θὰ τοὺς ἐπισκοπήσουμε ἕνα-ἕνα κατὰ σειρά.

Και πρώτα την *Ύμνογραφία*, δηλαδή την ποιητική παραγωγή λειτουργικών ὕμνων, με τούς οποίους ἡ Ἑλληνική Ἐκκλησία τιμᾷ και εορτάζει τούς ἁγίους και τούς μάρτυρές της κατά την ἐπέτειο ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου ἢ τῆς μνήμης των. Τά πολυάριθμα αὐτά ποιητικά κείμενα βρίσκονται διάσπαρτα και ἀνέκδοτα σέ μεγάλο ποσοστό, σέ πολυάριθμα ἑλληνικά χειρόγραφα, τῶν ἰταλικῶν ἰδίως βιβλιοθηκῶν. Γιὰ νά διευκολύνει τὸν ἐντοπισμὸ και τὴ μελέτη των, ἡ κα *Follieri*, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς της σταδιοδρομίας, συνέλαβε και ἐξετέλεσε με ἐπιτυχία τὸ φιλόδοξο σχέδιο συγκρότησης και δημοσίευσης ἐνὸς πολύτομου ἀλφαβητικοῦ Εὐρετηρίου τῶν ἀρχικῶν λέξεων (*incipit*) ὄλων αὐτῶν τῶν κειμένων. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἐργάστηκε, με ἀξιοθαύμαστη ἐπιμονή, ὀλόκληρη σχεδὸν δεκαετία. Ἐχρησιμοποίησε 403 τόμους βιβλίων και ἀποδελίωσε 1.135 τόμους περιοδικῶν, συγκεντρώνοντας ἔτσι περισσότερο ἀπὸ 200.000 δελτία. Τὸ κολοσσιαῖο ἔργο ἐκδόθηκε, σέ πέντε ὀγκώδεις τόμους 3000 σελίδων συνολικά, ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1960 και 1966, με τὸν τίτλο «*Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*» και πρόσφερε και ἐξακολουθεῖ νά προσφέρει ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στὴν ἔρευνα και ἰδίως στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, πὸν ἄνθισε στὴ βυζαντινὴ Ἰταλία, ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς και τὴν ἐποχὴ τῶν Νορμανδῶν. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ και τὴν ἐμπειρία πὸν ἀπέκτησε ἀπὸ τὴν προετοιμασία του ἐπωφελήθηκε πρώτη φυσικὰ ἡ συγγραφέας του, γιὰ νά μᾶς προσφέρει, ἀπὸ τότε ὡς σήμερα, μιὰ σημαντικώτατη σειρὰ μελετῶν και ἐπιμελημένων φιλολογικῶν ἐκδόσεων ὕμνων κειμένων (κανόνων, στιχηρῶν, ἐπιγραμμάτων) σχετικῶν με τούς δύο κυριότερους ὕμνογράφους, τὸ Θεοφάνη τὸ Γραπτὸ και τὸν Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφο, ἀλλὰ και τὸν Ἰωάννη Μανρόποδα και προπᾶντων τὸ Χριστόφορο Μυτιληναῖο, τὸν καλύτερο ποιητὴ τοῦ 11ου αἰῶνα, στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε τέσσερις μελέτες της και τοῦ ὁποῖου τὰ ἔμμετρα ἡμερολογιακὰ εορτολόγια ἐξέδωκε, τὸ 1980, σέ δύο ἐπιβλητικὸς τόμους. Στὶς ὕμνογραφικῆς αὐτῆς ἐργασίες της ἡ κα *Follieri* ἀντιμετώπισε πολλὰ λεπτὰ και δυσεπίλυτα προβλήματα, με στερεὴ φιλολογικὴ συγκρότηση και ἄφογη μέθοδο: προβλήματα γνησιότητος κειμένων, πατρότητος ἔργων, ταυτισμοῦ ἢ διαστολῆς συγγραφέων, χρονολόγησις κ.λπ. Τὰ προβλήματα αὐτὰ τὰ ἔθεσε με σαφήνεια και περισκεψη και τὰ περισσότερα τὰ ἔλυσε ὀριστικά με τὸν εὐστοχότερο τρόπο.

Περνοῦμε τώρα στὸ δεύτερο κλάδο στὸν ὁποῖο διακρίθηκε ἡ κα *Follieri*, τὴν Ἑλληνικὴ Παλαιογραφία. Ἐχοντας μαθητεῦσει στὴ σχολὴ κορυφαίων εἰδικῶν, ὅπως ὁ *Mercati* και ὁ *Giannelli* και ἀσχολούμενη καθημερινὰ με τὰ χειρόγραφα τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης, ἀπὸ τὶς πλουσιότερες τοῦ κόσμου σέ ἑλληνικά χειρόγραφα, ἐξοικειώθηκε με τὰ χειρόγραφα αὐτὰ και με τὰ πολυποίκιλα και ἐνδιαφέροντα προβλήματά των και γρήγορα ἀναγνωρίστηκε ἕνας ἀπὸ τούς ἐγκυρότε-

ρους ειδικούς επιστήμονες του κλάδου. Στις πολυάριθμες παλαιογραφικές της εργασίες, έμελέτησε, με ύποδειγματική μέθοδο, τις διάφορες φάσεις (και ειδικά τις παλαιότερες) της ιστορίας της ελληνικής γραφής και μάλιστα το πέραςμά της από τη μεγαλογράμματα (με κεφαλαία) στη μικρογράμματα (τη χρησιμοποιούμενη και σήμερα) γραφή. 'Ασχολήθηκε επίσης με ενδιαφέροντα ιδιαίτερα φαινόμενα και χαρακτηριστικά της γραφής αυτής, όπως είναι ή (πρόσκαιρη) επαναφορά των λεγόμενων «ήμικεφαλαίων» γραμμάτων (*semi-unciali*), ή αρχαία (ιδίως του 9ου και του 10ου αιώνα) μικρογράμματα γραφή και ή δραστηριότητα των βιβλιογραφικών εργαστηρίων της Καλαβρίας το 10ο και τον 11ο αιώνα. 'Επεσήμανε αξιοπρόσεκτες ιδιαιτερότητες όρισμένων ελληνικών χειρογράφων και κατέγραψε πολυάριθμες βιβλιογραφικές προσθήκες στους μεθοδικούς καταλόγους Βατικανών κωδίκων του Giannelli και του Carocci. 'Εδημοσίευσε, τέλος, για να διευκολύνει τη μελέτη της Παλαιογραφίας, ένα χρησιμότατο Λεύκωμα 70 πανομοιότυπων πινάκων από χαρακτηριστικά ελληνικά χειρόγραφα της Βατικανής Βιβλιοθήκης (1969).

'Ο τρίτος κλάδος των έρευνητικών ενδιαφερόντων της κας Follieri είναι ή 'Ελληνική 'Αγιολογία, δηλαδή ή έρευνα των αγίων, πού έχει σχέση στενή με την ύμνογραφία, γιατί αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοδιαφορτίζονται. "Όπως απέδειξε με τις έρευνές της ή κα Follieri, ή λατρεία των αγίων καλλιεργήθηκε έντονα στη βυζαντινή 'Ιταλία (Καλαβρία, Λουκανία, Σικελία κλπ.) και γι' αυτό το λόγο οί έρευνές της αυτές (πού τις συνεχίζει ακατάβλητα μέχρι σήμερα και πού παρουσιάζουν μεγάλο ιστορικό ενδιαφέρον) βρήκαν στο χώρο αυτό πρόσφορο έδαφος για ν' αναπτυχθούν. 'Η κα Follieri αφιέρωσε τρεις εργασίες της στον άγιο 'Ιππόλυτο και δύο στο μαρτύριό του με τους αγίους Σίξτο και Λαυρέντιο. Μελέτησε, με τη βοήθεια πάντα νέων πηγών, τους βίους της αγίας 'Αγριππίνας (άποδεικνύοντας ότι συγγραφέας των ελληνικών ύμνων της είναι ο Θεοφάνης ο Γραπτός), του αγίου Νείλου, της αγίας Τρυφαίνας από την Κόζικο, του αγίου 'Αρδομίου (όχι 'Αρμοδίου) από τη Θεσσαλία, του αγίου Φαντίνου του νέου (για τον όποιο τυπώνει τώρα ένα μεγάλο έργο), του αγίου Σάββα του Στρατηλάτη και των αγίων της Μεθώνης. Τέλος, εξέτασε τους δυτικούς αγίους στη βυζαντινή 'Αγιολογία και τις σχέσεις της τελευταίας με την 'Αγιολογία της Δύσης. Τήν άξία των αγιολογικών αυτών μελετών της την επιβράβευσε και ή πρόσφατη έκλογή της (1990) ως άντεπιστέλλοντος μέλους της γεραράς 'Εταιρείας των Βολλανδιστών των Βρυξελλών.

Κυρίες και Κύριοι,

Προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε, σε άδρες γραμμές, την προσωπικότητα και το έργο της κας Enrica Follieri, πού ενσαρκώνει τον τύπο του σεμνού και

ἀθόρυβον, ἀλλὰ μὲ διεθνῆ προβολή ἐρευνητῆ, πὸν ἔχει ἀφιερώσει ὅλες του τὶς δυνάμεις στὸν ὑπέριστα σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης, τὴν προσφορὰ τοῦ νέου. Μιλῆσαμε γιὰ τὴν καίρια συμβολή της στὴ διεθνῆ βυζαντινολογία. Θὰ ἀποτελοῦσε ὁμως παράλειψη ἐὰν δὲν ἐμνημονεύαμε, καταλίγοντας, καὶ τὶς ἐργασίες της (πὸν τὶς ἐγκαινίασε μάλιστα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐρευνητικὰ της βήματα) γιὰ μεταβυζαντινὰ καὶ δημόδη κείμενα, σὲ χειρόγραφα καὶ σὲ ἔντυπα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἔκδοση καὶ τὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς μετάφρασης τῆς «Θ η σ η ἰ δ α ς» τοῦ Βοκκακκίου καὶ τῶν δημοδῶν παραλλαγῶν τῆς «Β ε λ ι σ σ α ρ ι ἄ δ α ς», καθὼς καὶ τὶς μελέτες της γιὰ τὰ πρῶτα λαϊκὰ βιβλία σὲ δημοτικὴ γλῶσσα πὸν ἄρχισαν νὰ τυπώνονται, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰῶνα, στὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας καὶ τῆς Ρώμης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ — καὶ τὴν εὐχαριστοῦμε ιδιαίτερα — ὅτι θὰ παρουσιάσει καὶ τὴν ἀποψινὴ της ὁμιλία στὰ νέα ἑλληνικά. Ἀλλὰ τὰ φιλελληνικά της αἰσθήματα καὶ τὴν πίστη της στὶς αἰώνιες ἀξίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ φανερῶνει, ἐγγλωττότερα ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, καὶ τὸ ὠραῖο καὶ μεστὸ ἐγκώμιό της στὸν Ἑλληνα ποιητὴ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, κατὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγόρευσίν του, τὸ 1987, ὡς ἐπίτιμον διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ μεταφέρω ἐδῶ δέκα μόνο γραμμὲς καὶ μ' αὐτὲς νὰ κλείσω τὴν ὁμιλία μου:

«... Ἀλλὰ αὐτὸ πὸν συναντᾶται προπάντων — γράφει ἢ κα *Follieri* καὶ μεταφράζω ἀπὸ τὰ ἰταλικά — στοὺς στίχους τοῦ Ἐλύτη εἶναι ἢ Ἑλλάδα, ἢ αἰώνια Ἑλλάδα, μὲ τὴ λάμψη τοῦ ἡλίου της, τὸ σπινθηροβόλημα τῶν θαλασσῶν της, τὸ λεπτὸ περίγραμμα τῶν ἐλαιῶνων της, τὴν ἐδωδία τῶν ἀγρῶν της, τὸ τερέτισμα τῶν τζιτζικιῶν της. Καὶ συγχρόνως μὲ τοὺς αἰωνόβιους θησαυροὺς τῆς τέχνης, τῆς σκέψης καὶ τῆς ἱστορίας: ἀπὸ τὴ Σαπφώ, πὸν ὁ ποιητὴς τὴν αἰσθάνεται σὰν μιὰ μακρινή του ἐξαδέλφη, ὡς τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη, τὸ Ρωμανὸ τὸ Μελωδὸ, τὸ Συμεῶνα τὸ Νέο Θεολόγο, τὸ Διονύσιο Σολωμό, ἀπὸ τὸν Πρίγκηπα μὲ τὰ κρῖνα τῆς Κνωσοῦ ὡς τὶς κολόνες τοῦ Παρθενῶνα καὶ τὸ ζωγράφο Θεόφιλο, ἀπὸ τὸ Μέγα Ἀλέξανδρο ὡς τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, ὡς τοὺς ἥρωες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ὡς τὶς συγκρούσεις τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ὡς τοὺς μάρτυρες τῆς Ἀντιστάσεως...»

Ἐγαπητὴ συνάδελφος καὶ φίλη, σᾶς εὐχαριστοῦμε θερμότατα καὶ σᾶς καλωσορίζουμε στὴν Ἀκαδημία μας!

Cara Collega ed Amica, la ringraziamo vivamente

E sia la benvenuta nella nostra Accademia!